

УДК 378.373.3

Світлана Дубяга,
Юлія Шевченко,
Володимир Гузь

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ТВОРЧОСТІ У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті розкрито можливості формування творчої компетенції студентів, висвітлено особливості використання навчальних задач та педагогічних ситуацій як засобу формування творчої компетентності майбутнього вчителя початкової школи; доведено ефективність використання потенціалу всіх навчальних дисциплін і видів педагогічних практик на формування творчої компетенції.

Ключові слова: майбутній учитель початкової школи, компетентність, формування творчої компетенції, педагогічні ситуації.

Формування готовності студентів педагогічного вищого навчального закладу до творчої діяльності – довготривалий процес, оскільки передбачає оволодіння не тільки системою теоретичних знань (психолого-педагогічних, предметних, методичних, основ педагогічної творчості), що є когнітивною основою для успішної педагогічної творчості, але, найголовніше, й складними творчими вміннями і навичками. Прогнозованим результатом процесу формування творчої компетенції майбутніх учителів є підвищення рівня сформованості окремих її компонентів, розвиток певних особистісних характеристик (якостей і здібностей), переміщення студентів з одного рівня готовності до педагогічної творчості на інший – більш високий рівень. Ефективність підготовки студентів буде високою, якщо у випускника кафедри «Початкової освіти» буде сформована готовність до творчої діяльності, а разом з тим і сформована компетенція творчості.

Проблемі формування компетенцій і компетентностей у галузі підготовки вчителя початкової школи присвячені роботи вітчизняних і закордонних дослідників (В. Бондаря, О. Бігіч, Ю. Тельпуховської, Л. Хоружої, І. Шапошнікової, Т. Талманової, Т. Сорокіної, Т. Уляницької, М. Михайлової, О. Борзенкової, Н. Дмитрієвої, Е. Мальцевої, В. Кюршунової, Т. Руденко, О. Осипової, Ф. Гайнулової та ін.)

Метою статті є посилення уваги щодо підготовки майбутніх учителів початкових класів до творчої діяльності, оновлення змісту, організаційних форм і прийомів навчання у процесі формування творчої компетенції.

Компетенція творчості – це здатність педагога продуктивно організувати вирішення педагогічних проблем неординарними способами,

діяти у тій чи іншій сфері відповідно до його інтелектуальної, аутопсихологічної, комунікативної, психологічної компетентностей.

Формування у студентів компетенції творчості, відповідно до запропонованої логіки, здійснюється як цілісна спеціально організована, теоретична і практична, аудиторна і позааудиторна суб'єкт-суб'єктна взаємодія викладачів і студентів, спрямована на формування у майбутніх учителів початкових класів творчих педагогічних умінь.

У ході дослідницької діяльності особлива увага приділялася питанням, що торкалися усвідомлення студентом соціальної і особистісної значущості професії вчителя; необхідності підготовки до розв'язання педагогічної ситуації як норми сучасної школи.

Дані завдання вирішувалися:

а) у рамках занять з дисциплін «Педагогічні технології в початковій школі» та «Педагогічна творчість» для конкретної спеціальності;

б) у рамках виробничої навчально-виховної педагогічної практики студентів 5 курсу (рівень «спеціаліст»);

в) у рамках науково-дослідної роботи студентів.

У процесі формування творчої компетенції у майбутніх учителів використовували такі форми, методи, засоби й прийоми, що забезпечували:

– становлення теоретичного і практичного аспектів готовності (лекції, семінарські, практичні заняття, дискусії, науково-дослідницька робота, творчі роботи, курсові роботи, педагогічна практика);

– контроль за рівнем розвитку готовності (співбесіди, анкетування, моделювання, самооцінка, взаємооцінка, заліки, модулі, звіти за результатами педагогічних практик і творчих робіт).

Отож, головною умовою формування творчої компетенції є забезпечення педагогічно доцільної відповідності теоретичної і практичної підготовки майбутніх учителів початкових класів, оскільки вміння набуваються лише у процесі виконання вправ, тобто практичного осмисленого застосування студентами теоретичних знань у конкретних умовах професійної діяльності. Вправи повинні бути побудовані на варіюванні й поступовому ускладненні видів педагогічної діяльності. Для того, щоб досягнути відповідності теоретичної і практичної підготовки майбутніх учителів, необхідно створити освітнє середовище, яке включає:

1) спостереження студентами реального навчально-виховного процесу в початкових класах при вивченні психолого-педагогічних дисциплін (за допомогою демонстрації навчальних відеозаписів або відвідування загальноосвітньої школи I ступеня) та аналіз результатів діяльності;

2) використання навчального матеріалу, різноманітного за змістом та формою, що відображує багатогранність професійних завдань педагога;

3) надання студенту свободи вибору способів виконання навчальних

завдань;

4) використання на аудиторних заняттях активних форм і методів навчання (ділові ігри, мікронавчання, розв'язання проблемних педагогічних ситуацій), які ставлять студентів у позицію дослідників, спонукають до виявлення творчості у процесі застосування знань на практиці;

5) постійну увагу викладача до змісту, аналізу й оцінки індивідуальних способів навчальної діяльності, що стимулює студента до усвідомлення не лише результату, а й процесу своєї роботи;

б) розробку і використання індивідуальних програм навчання, які враховують етапи формування творчої компетенції, та узгодження їх із системою відповідного контролю.

Оволодіння знаннями теоретичних та практичних основ педагогічної творчої діяльності відбувалося під час вивчення дисципліни «Педагогічні технології у початковій школі». На практичних заняттях проводилася робота із залучення студентів до творчості. Так, наприклад, при закріпленні знань з тем «Психологічне обґрунтування особистісно орієнтованого навчання», «Педагогічна імпровізація як педагогічна технологія» використовувалася тестова методика, що ґрунтується на вмінні знайти найбільш оптимальне рішення виходу із ситуації, та ще й обґрунтувати його. Це вимагало не лише досить високої психолого-педагогічної культури студента, але й уміння проявити швидкість реакції в складній ситуації, зважити всі можливі чинники, прислухатись до думки однокурсників, виявити педагогічну інтуїцію.

Студенти 5 курсу під час вивчення дисципліни «Педагогічні технології в початковій школі» поглибили свої знання і розвинули творчі здібності як у ході навчальних занять, так і при організації самостійної роботи. На цьому етапі велика увага приділялася педагогічним ситуаціям, які можуть виникати в навчально-виховному процесі початкової школи і вимагають не тільки знань правил експромту, але й дій у непередбачуваних умовах. Спочатку студенти знайомилися з алгоритмом аналізу педагогічних ситуацій, висуненням і вирішенням педагогічних завдань. Потім їм пропонувалося пригадати подібну ситуацію зі свого шкільного досвіду і скласти її опис. На основі індивідуального і колективного аналізу ситуацій з'являлася можливість порівняти реальні дії педагога з можливими варіантами виходу із ситуації, що виникла. Така ж робота проводилася при перегляді фрагментів із кіно- і відеофільмів, взятих із реальної шкільної дійсності.

Наступним етапом формування компетенції творчості стала робота спрямована на набуття практичних умінь: студенти розігрували ситуації, що вимагали від них (без попередньої підготовки) експромту, наприклад, ролі вчителя, учня, директора, батьків тощо. Так, безпосереднє реагування на те, що відбувається, погодженість своїх дій з іншими вимагало не

стільки акторської майстерності, скільки швидкості оцінки ситуації і точності прийнятого рішення. Подібна робота дала можливість проаналізувати кожним учасником власну інтуїцію, вміння відчувати партнера, прояв рефлексивних умінь. Тим самим вирішувалося і завдання підготовки студентів до творчої діяльності, формування творчої особистості педагога.

Під час тренінгів використовувалися існуючі в педагогіці і психології прийоми і вправи, що розвивають увагу, мисленнєву діяльність (швидкість мислення і дії), уявлення, формують товариськість, яка знімає бар'єри у творчій педагогічній діяльності і педагогічному спілкуванні.

Студентам були запропоновані конкурси, де вони демонстрували свої творчі здібності. Такі конкурси дозволили виявити рівень професійних знань студентів, стимулювали їхню творчу активність, самостійність у розв'язанні професійних завдань, гнучкість та оперативність мислення, змушували шукати найкращі рішення виходу з непередбачуваних педагогічних ситуацій. Конкурси проводилися як між окремими студентами, групами, так і між командами. Види конкурсних завдань можуть бути різноманітними: моделювання фрагменту уроку «Мікровикладання», самопрезентація себе і свого предмету викладання, моделювання виховного заходу, конкурс «Майстерність педагогічної розповіді», «Аукціон педагогічних ідей», «Конкурс педагогічних талантів», рольова гра «Розв'язання педагогічної ситуації», аналіз педагогічних ситуацій і розв'язання педагогічних задач, «Педагогічні дебати». Наприклад, рольова гра «Розв'язання педагогічної ситуації», яка проходила нами за двома сценаріями: 1) кожна команда самостійно обирала проблемні педагогічні ситуації та інсценувала їх вирішення, а потім припиняла її демонстрацію у кульмінаційний момент. Команда-суперниця, обговорюючи упродовж 10 хвилин навчання, повинна була знайти вирішення і розіграти розв'язку ситуації; 2) командам давалася одна і та ж проблемна ситуація, давався час (10 хвилин) на обміркування кожною командою, а потім кожна з них демонструвала свій варіант і обґрунтовували свої дії.

Після виконання подібних завдань студенти аналізували допущені прорахунки з позиції педагогічної творчості, що прозвучали, їхню доцільність, майстерність публічного втілення, плавність переходу до запланованої частини заняття. Виконання завдань закінчувалося аргументованим відбором найбільш оптимальних рішень. Для подальшої роботи студентам пропонувалося скласти домашні заготовки на типову ситуацію.

Для рольового програвання використовували педагогічні ситуації з психолого-педагогічної літератури (І. М. Богданова, Л. П. Вовк, О. В. Матвієнко, Л. О. Мільто, В. М. Харькін).

Крім ситуацій для рольового програвання, що дають можливість

залучати студентів до спрямованої педагогічної діяльності, значно прискорити і ефективно впливати на процес формування творчої компетенції допомагають й інші завдання. Наприклад, завдання (на розвиток професійного сприймання, уявлення та уяви вчителя). Гра «Оповідач по колу». Ведучий починає розповідь: «Зайшовши до класу після дзвінка, вчителька побачила...». Далі продовжує наступний і т.д. Останній учасник повинен закінчити оповідання. Встановлюється мінімум та максимум внеску кожного: від речення до 1 хв. розповіді.

Завдання (на удосконалення мови вчителя, інтонаційну виразність мовлення). Ви вчитель. Учитель пояснює новий матеріал, входить Сергійко, який запізнився. Ваші дії в цей момент...

Завдання (на розвиток мислення, уяви). Пропонується студентам скласти казки, за даними картками (витягують по черзі).

Завдання (на розвиток артистичних умінь) 1. В класі тихо. Всі працюють. Лише одна учениця закрила зошит, поклала ручку і дивиться у вікно. Відреагуйте на цю ситуацію... 2. Вчителька доручає двом учням прибрати в класі. Вони відмовляються. Спроектуйте ваші дії і програйте цю ситуацію.

Залучення студентів у рольові ситуації і різні вправи, при вирішенні яких вони змушені творити, вимагає дотримання наступних умов:

- педагогічна правдоподібність ситуацій, які використовуються в запропонованих завданнях;
- доброзичлива, розкута атмосфера, що сприяє розкріпаченню учасників, появі прагнення спробувати свої сили, проявити себе;
- необхідність педагогічно цінного і доцільного експромту з боку студентів у кожній конкретній ситуації;
- перехід від жорсткого контролю з боку викладача, раніше спланованої поведінки до повної свободи дій учасників;
- залучення всіх без винятку студентів до активної діяльності.

Виконання будь-якого завдання обов'язково аналізувалося викладачем, відзначалися моменти, в яких учасник відійшов від наміченого плану, аналізуються результати прояву творчості у вирішенні тих чи інших завдань та її продуктивність.

Ті студенти, котрі не брали участі в розв'язанні ситуації на занятті, ставали суддями і оцінювали дії учасників, ефективність вибраного рішення, відповідність досягнутого результату завданням навчально-виховного процесу в школі.

Як було сказано вище, однією з органічних складових технологічного забезпечення дисципліни був педагогічний тренінг, у тому числі й емоційний. Під педагогічним тренінгом ми розуміємо систему вправ, спрямовану на оволодіння основами педагогічної професії. В нашому випадку – це вправи, що спрямовані на практичне оволодіння елементами творчості та вправи на оволодіння всією системою в певній

педагогічній ситуації [2, с. 69].

Емоційний тренінг спрямований на розвиток адекватних педагогічній діяльності емоцій і почуттів, умінь проникати і розуміти внутрішній світ учнів, стимулювати і керувати власним настроєм. Для цього студентам пропонувалися завдання типу:

1) відшукати в собі почуття, яких ви не відчуваєте зараз: радість, гнів, горе, відчай, байдужість, обурення тощо, і в педагогічно доцільній формі виразити ці почуття в різних ситуаціях;

2) подаються різні фрази, і ставиться завдання вимовити їх з різними відтінками в залежності від педагогічної ситуації (типу «Добрий день!», «Будь ласка», «Ні», «Так», «Хто відсутній?», «Підійди до мене» та ін.).

Крім програвання педагогічних ситуацій, виконання вправ, конкурсів, тренінгів, що розвивають творчі уміння й навички, в методику підготовки студентів була введена дидактична гра. Мета таких ігор – оволодіти методикою аналізу й самоаналізу до педагогічної творчості. При цьому використовувалися індивідуальні, парні, групові та колективні форми роботи. В своєму дослідженні була використана гра «Інтерв'ю», коли учасники виконували ролі директора, батьків, класовода, учня та ін. Студенти добирали питання для інтерв'ю. Члени групи самостійно вирішували, які питання і чому їх слід поставити. Ця гра потребує не лише мобілізації вольових сил, свідомості, підсвідомості, уваги, творчої уяви, а й уміння перевтілюватися в запропоновану роль.

Однією з вправ, що забезпечує формування готовності студентів до творчої діяльності, є проведення багатофункціональних педагогічних ігор. За визначенням І. М. Богданової «ділові ігри з педагогіки – це наближена до дійсності форма імітаційного моделювання педагогічних ситуацій, спрямована на вироблення різних умінь майбутніх учителів, їх педагогічної спостережливості, мислення, уяви, швидкої і точної реакції на поведінку учня» [3, с. 22]. Однією з особливостей ділових ігор є їх динамічність, в них студент «вступає в роль», займає позицію вчителя, молодших школярів, батьків учнів, колег-учителів, адміністрації школи, громадськості. У процесі формування готовності до педагогічної імпровізації з майбутніми вчителями нами були запозичені такі багатофункціональні ділові ігри, як «Сучасний урок у початкових класах», «Особистісно орієнтовані технології навчання й виховання молодших школярів», «Системи оцінювання знань, умінь і навичок учнів початкових класів», «Педагогічна рада», «Конфлікти між суб'єктами навчально-виховного процесу», «Засідання методичного об'єднання вчителів», «Робота педагога з неблагополучними сім'ями», «Взаємодія вчителя з адміністрацією, громадськістю», «Діти з обмеженими можливостями» та ін. [3]. У процесі експерименту нами також використовувались імітаційно-моделюючі навчальні ігри з педагогіки з урахуванням рівнів інтелектуальної активності, розроблені І. М. Богдановою [3], як то

«Шкільна науково-практична конференція», «Вибори директора», «Прес-конференція педагогів-новаторів», «Батьківські збори» та ін.

Використання ігрових методів у процесі навчання студентів обумовлено тим, що вони, як показало дослідження, сприяють оволодінню системою знань і вмінь, що характеризують готовність до творчої діяльності, умінням аналізу й оцінки своїх досягнень, удосконаленню мотиваційної і емоційної основ становлення готовності до цього виду педагогічної діяльності. Дидактичні ігри – це імітація професійної діяльності вчителя в ситуаціях, що моделюють навчально-виховний процес початкової школи. Можна стверджувати, що використання ігрових технологій дозволяє змінити позицію студента з простого споживача інформації, котрий пасивно сприймає матеріал, на активного діючого учасника, який використовує весь свій теоретичний багаж для вирішення конкретних практичних завдань.

Отже, використання методів навчання, що вимагають активних дій студентів у процесі формування творчої компетенції, сприяють оволодінню знаннями і вміннями, які лежать в основі підготовки.

На тренувально-виконавчому етапі практикували ознайомлення студентів з елементами педагогічної творчості у процесі викладання дисципліни «Основи педагогічної майстерності». У ході вивчення таких тем, як «Взаємозв'язок шкільної та театральної педагогіки», «Майстерність педагогічного спілкування», «Педагогічна дія у спілкуванні», «Педагогічні ситуації та конфлікти», «Майстерність вчителя на уроці» продовжувалося введення студентів у сутність понять «компетентність і компетенція», «творча компетенція». На лекційних та практичних заняттях наводили приклади рішень у ході виникнення педагогічних ситуацій, і взагалі у ході всього навчально-виховного процесу початкової ланки освіти.

Студентам спеціальності «Початкова освіта» пропонували намалювати словесний портрет ідеального вчителя. У дослідженні О. П. Демченко [1, с. 57] такий вид діяльності названо проектними портретами-асоціаціями. Обов'язковим було порівняння й обговорення, виділення найбільш типового у поведінці. Проектні портрети-асоціації («Мій професійний ідеал у двох вимірах: минулому і сьогодні», «Портрет ідеального вчителя») полягають у створенні асоціативних образів ідеального вчителя, власного ідеалу в графічній чи вербальній формі. Метою їх використання є формування власного ідеалу вчителя-імпровізатора, який стане взірцем професійного самозростання. Також студентам пропонувалися самостійні творчі завдання, виконання яких сприяло формуванню ідеального образу педагога початкової ланки освіти, проектуванню й моделюванню стилю власної педагогічної діяльності, розвитку необхідних професійно-педагогічних якостей, здібностей.

Як висновок зазначимо, що систематичне тренування студентів у розв'язуванні творчих задач і педагогічних ситуацій дозволяє сформувати

в них готовність до творчої діяльності; повноту, глибину, міцність, усвідомленість, системність знань; творчі вміння; певні особистісні характеристики; відсутність бар'єрів творчої педагогічної діяльності; здатність об'єктивно оцінити рівень власної готовності до педагогічної творчості. Слід зазначити, що ефективний вияв рівня готовності до педагогічної творчості вчителя можливий лише за умови гармонійної єдності всіх її складових.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Демченко О. П. Формування в майбутніх учителів початкових класів професійного ідеалу в контексті особистісно зорієнтованої творчої діяльності / О. П. Демченко // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – Черкаси, 2007. – Випуск 101. – 172 с.
2. Дубяга С. М. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до педагогічної імпровізації : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Дубяга С. М. – К., 2008. – 207 с.
3. Збірник імітаційно-моделюючих навчальних ігор з педагогіки з урахуванням рівнів інтелектуальної активності / укл. І. М. Богданова, Н. І. Дідусь. – Одеса, 1993. – 87 с.